

Sjökabel mellan Sågtorp och Duvnäsudde

Arkeologisk förstudie

Nacka socken

Nacka kommun

Södermanland

Jim Hansson och Mikael Fredholm

SJÖHISTORISKA

Sjökabel mellan Sågtorp och Duvnäsudde

Arkeologisk förstudie

Nacka socken

Nacka kommun

Södermanland

Jim Hansson och Mikael Fredholm

Sjöhistoriska museet
en del av Statens maritima museer

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.sjohistoriska.se
www.maritima.se

Sjöhistoriska museet är miljöcertifierat enligt ISO-14001.

Den här rapporten är tryckt på miljövänligt, FSC-certifierat papper utan optiska vitmedel (OBA), tillverkat på ett koldioxidneutralt pappersbruk.

© 2013 Sjöhistoriska museet
Arkeologisk rapport 2014:4
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Författaren.

Layout och grafisk form Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Omslagsbild Stortegel och fajans funna vid undersökningsområdets norra landfäste i Duvnäs. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2014.

Kartor © ESRI, ArcGis Online.

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	4
Bakgrund	5
Topografi och kulturmiljö	6
Syfte och metoder	8
Resultat	9
Diskussion	13
Referenser	14
Teknisk och administrativ information	14
Bilaga	
Sonarbilder	15

Sammanfattning

Sjöhistoriska museet som är en del av Statens maritima museer, har i oktober 2013 utfört en arkeologisk förstudie av vattenområdet mellan Sågtorp och Duvnäsudde, Nacka kommun, Stockholms län. Anledningen var att Duvnäs Fastighets AB/Imprestor Fastighets AB planerar att lägga ned en sjökabel i det berörda vattenområdet. Förstudien syftade till att avgöra om fasta fornlämningar skulle kunna beröras av den planerade exploateringen.

I utredningsområdet påträffades inga lämningar som motsvarar fast fornlämning enligt 2 kap 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m.

I utredningsområdet påträffades sammanlagt två fartyglämningar, ett kulturlager och en trolig ballasthög. Kulturlagret och fartyglämningarna bedöms motsvara övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m.

Sjöhistoriska museets arbete följdes och filmades även av programmet Hjärnkontoret (SVT) för ett avsnitt om marin arkeologi för barn.

Bakgrund

Med anledning av en planerad nedläggning av sjökabel mellan Sågtorp och Duvnäs udde samt exploatering vid Duvnäs vikens södra strand i Nacka

har Duvnäs fastighet AB/Imprestor Fastighets AB beställt en marinarkeologisk förstudie (fig. 1). Förstudien utfördes av Sjöhistoriska museet.

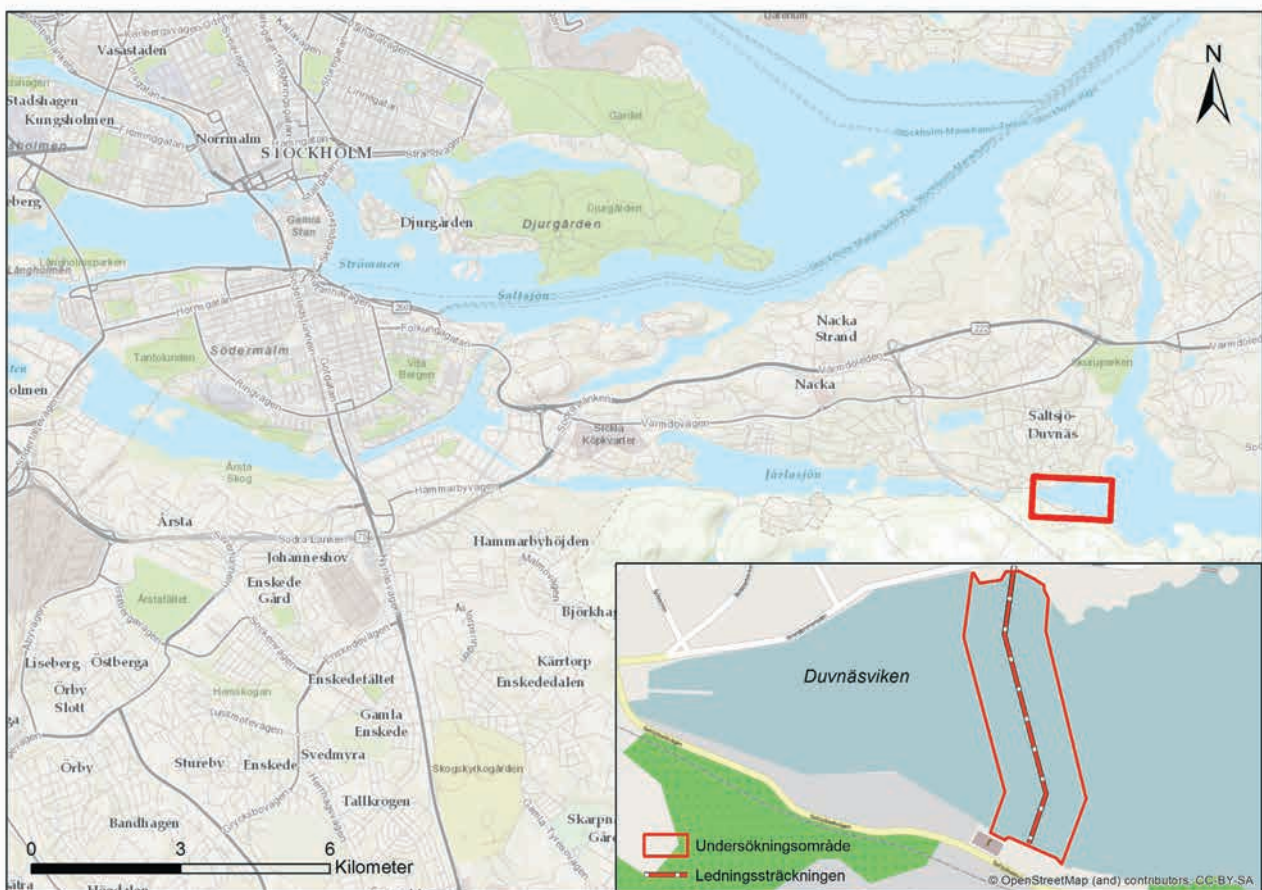

Fig. 1. Översiktskarta över Stockholm med utredningsområdet markerat. Kartmaterial: ESRI, ArcGis Online. Bearbetad av Mikael Fredholm, Sjöhistoriska museet. Skala 1:150 000.

Topografi och kulturmiljö

Skurusundet är en smal skyddad vattenled som omges av höga klippor. I Stockholmsområdet sker uppgrundningen med en takt om cirka 0,5 meter per 100 år. Längs mer flacka stränder kan landskapet förändras drastiskt på bara några hundra år. Skurusundet däremot med sina höga klippor och i övrigt relativt stora vattendjup gör att landskapet inte ändrats så drastiskt under århundraden. Det har varit en viktig segelled till och från Stockholm sedan medeltid och är det än idag (Hansson 2004:16).

Sundet omnämns redan i Valdemars Seiers jordebok från 1230-talet (Sobéus 1997:8). Leden finns också avbildad på en karta av Ambrosius Thom från 1564. I leden avbildas två, jämförelsevis mindre fartyg. På samma karta avbildas också ett större fartyg i leden som passerar Vaxholm. Kanske kan skillnaden i storlek indikera vilka fartyg som under senare delen av medeltid trafikerade Skurusundet.

Längs Skurusundets stränder har det under tidigmodern tid funnits ett glasbruk vid Björknäs och ett tegelbruk vid Duvnäs (RAÄ Nacka 65:1). Tegel tillverkningen på gården omnämns första gången på 1400-talet då tegel ska ha levererats till befästningsarbeten i Stockholm. Den täta sjö-

farten medförde ett behov av sjökrogar längs leden genom Skurusundet. En av dem låg på Duvnäs holme och troligtvis är det den yngsta av krogarna i Skurusundet. Linnerhjelm, som 1797 reste i Nacka omnämner den inte, men han nämner däremot tegelbruket som låg på samma ställe. Detta kan indikera att krogen inte anlades förrän i början av 1800-talet. Krogen som låg vid Korsudden norr om Tollare var betydligt äldre. Den finns markerad på en karta från år 1680 (Ahlberg 1964:56). Vid Tollare gjorde Sjöhistoriska museet även en särskild arkeologisk utredning år 2010. Ett vrak som grovt daterades till andra hälften av 1600-talet eller början av 1700-talet påträffades i hamnen nedanför Tollare gård (fig. 2).

Bryggan vid Duvnäs anlöttes kontinuerligt av ångbåtar och ångslupar på resan mellan Stockholm–Gustavsberg och Stockholm–Sandhamn (Ahlberg 1964:56).

I undersökningsområdet finns inga kända fasta fornlämningar, men närheten till det förmodade tegelbruket (RAÄ Nacka 65:1) samt Duvnäs gamla tomtläge (RAÄ 34:1) gör att det kan antas finnas ett kulturlager i vattnet vid norra landfästet. RAÄ 62:1 utgörs av en kulturhistorisk byggnad och RAÄ 63:1 är ett minnesmärke (fig. 3).

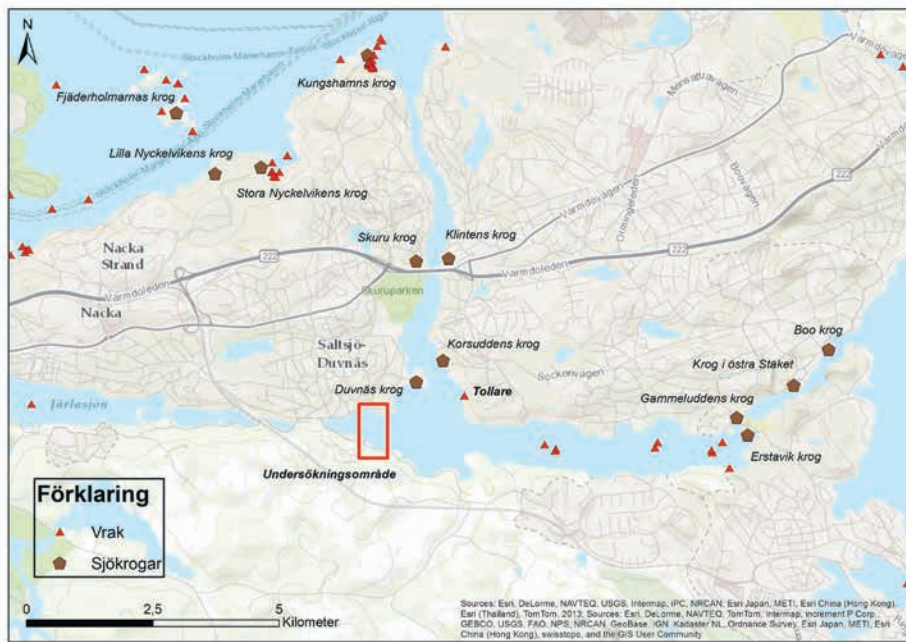

Fig. 2. Kartan visar vrak och sjökrogar längs segelleden in mot Stockholm. Väster om Tollare ligger Tollarevraket. Kartmaterial: ESRI, ArcGis Online. Bearbetad av Jim Hansson, Sjöhistoriska museet. Skala 1:150 000.

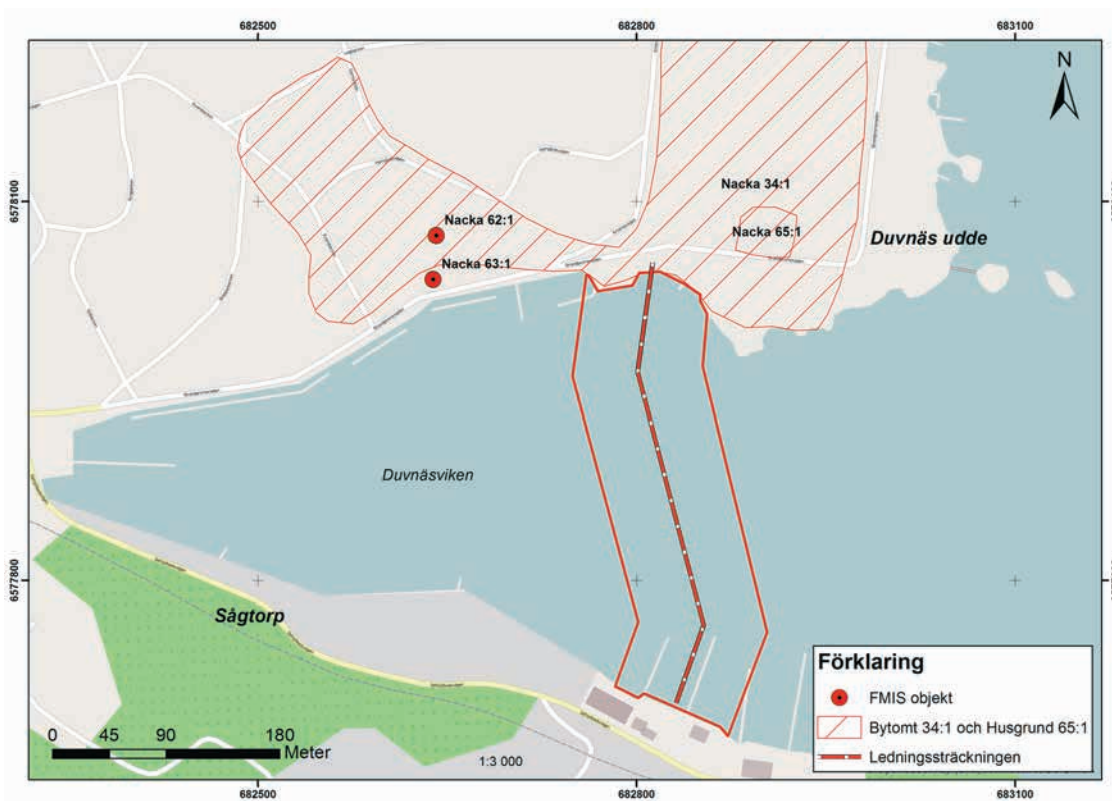

Fig. 3. Kartan visar undersökningsområdet i förhållande till fornlämningsmiljön. Kartmaterial: ESRI, ArcGis Online. Bearbetad av Jim Hansson, Sjöhistoriska museet. Skala 1:6000.

Syfte och metoder

Målsättningen med den arkeologiska förstudien har varit att klargöra om det finns några fasta fornlämningar inom undersökningsområdet.

Förstudien omfattade nedanstående moment:

Side scan sonarkartering av berört vattenområde

Längs den planerade kabelsträckningen gjordes en side scan sonarkartering (sidotittande ekolod). Besiktning av eventuella indikationer gjordes för att fastställa om dessa utgör fast fornlämning (bilaga 1).

Okulärbesiktning

Grundområdena vid landfästena söktes av med dykande arkeologer. Vid den norra kabelanslutningen förmodades det att kulturlager kun-

de förekomma vilket gjorde att denna landanslutning prioriterades högre.

Provgrop och borrhprover

En provgrop och två borrhprover togs i området vid norra landfästet för att om möjligt hitta spår av kulturlager.

Fyndhantering

Eventuella fynd samlades in för att om möjligt datera ett kulturlager men återdeponeras på platsen efter dokumentation.

Sedimentprov under vattnet

Tre sedimentprover togs på uppdragsgivarens begäran för miljöanalys (fig. 9).

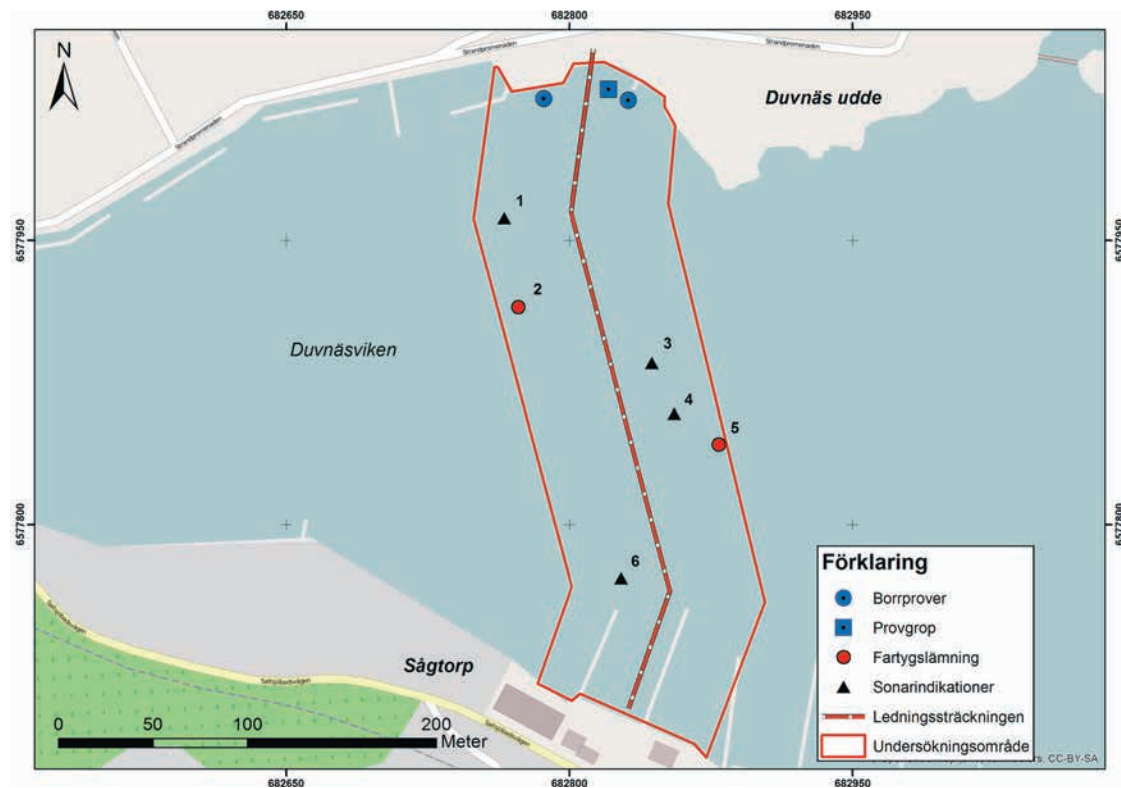

Fig. 4. Översiktsskarta över utredningsområdet med påträffade objekt, sonarindikationer och sedimentprov. Kartmaterial: ESRI, ArcGis Online. Bearbetad av Jim Hansson, Sjöhistoriska museet. SWEREF 99 TM. Skala 1:4000.

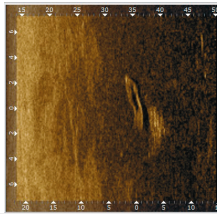
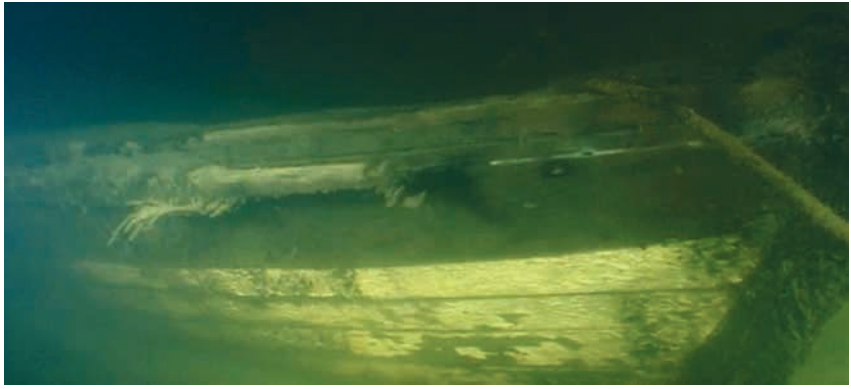
Resultat

Fartygslämningar

Två moderna fartygslämningar påträffades med sonaren och dykbesiktigades (fig. 4). De bedöms motsvara övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m.

ID2

ID2 utgjordes av en klinkbyggd segeleka. Båten var öppen med tofter att sitta på. Ett troligt urtag för en mast påträffades midskepps. På skrovets utsida fanns det spår av vita färgrester på. I för- en kunde även ett modernare rep noteras. Dateringen bedöms med dessa iakttagelser därför vara efter år 1950.

Fakta ID 2	
Material:	Trä
Skrovtyp:	Klink
Längd:	Cirka 6 m
Bredd:	Cirka 2 m
Infästningar:	Kopparspik
Drev:	-
Metalldetaljer:	Ja
Datering:	1950-tal
Typ av skepp:	Segeleka
Last:	-
Ursprung:	Troligen lokalt
Fig. 5. Sonarbild av segelekan.	
Fig. 6. Bilden visar förens styrbords-sida. Bordläggningen har varit vitmålad (foto: Trevor Draeseke, Sjöhistoriska museet).	
Position SWEREF 99 TM	6577913/682774
Djup	15 m

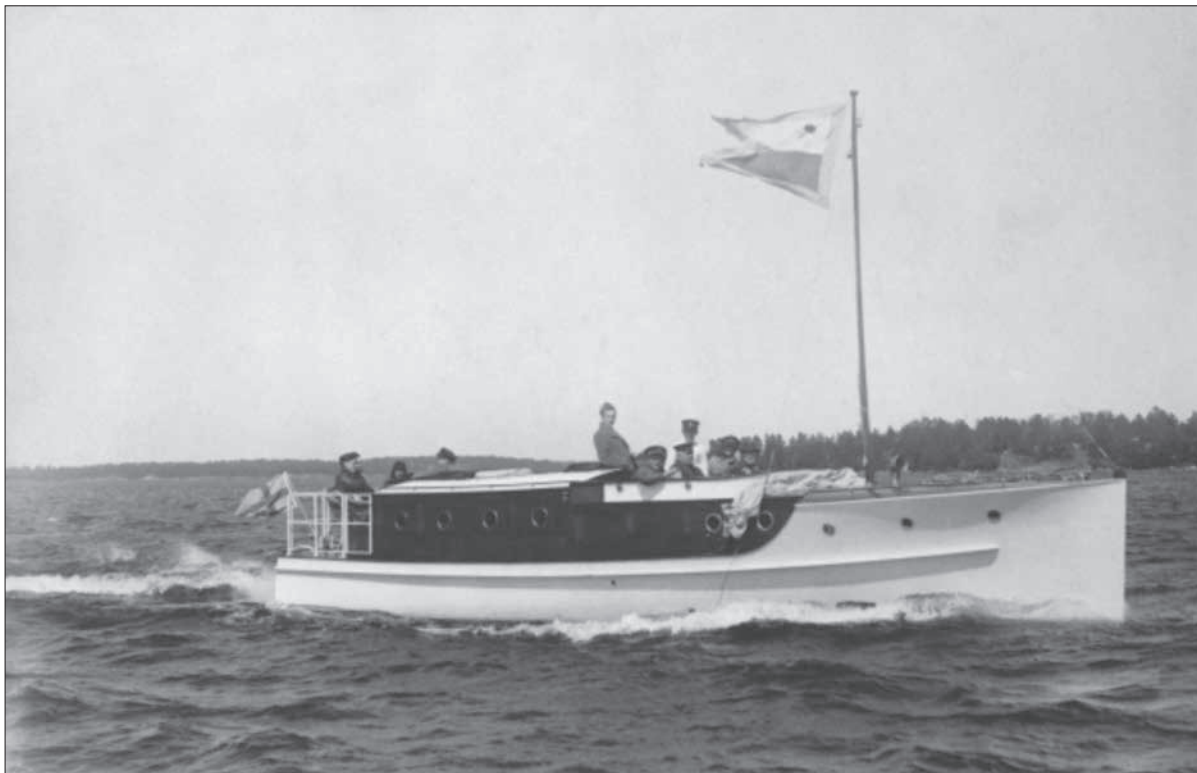

Fig. 7. Bild på en salongsbåt som möjligen visar hur ID5 kan ha sett ut. Snett ned vänster om masten syns upphöjningen i skrovet som troligen påträffades på ID5. Foto: Okänd, ur Sjöhistoriska museets arkiv.

ID5

En fartygslämning, troligen av "salongsbåtstyp" på cirka 10×2 meter. Då sikten var nästintill obefintlig gick det inte göra en mer detaljerad besiktning av fartygslämningen än vad som framgår i beskrivningen här. I undersökningsområdet finns från 15 meters djup sediment avsatta, som troligen består av avsatta massor från Tollares pappersbruk. Övergången mellan botten och vattnet gick inte att urskilja. En gråsvart massa har bäddat in hela sjöbotten.

Vid besiktningen kunde babords sida av vraket skönjas. I aktern fanns en fördjupning som troligen är en sittbrunn. Längs skrovsidan mot fören påträffades en upphöjning i skarndäck. Troligen är det vad som syns på fig. 7. Dateringen bedöms med dessa iakttagelser därför vara 1900-tal.

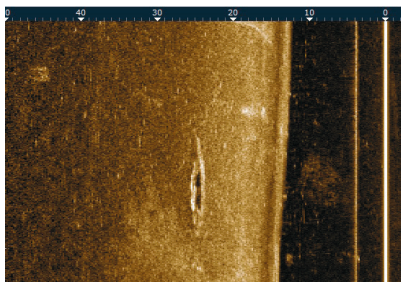
Fakta ID 5	
Material:	Trä
Skrovtyp:	Kravell
Längd:	Cirka 10 m
Bredd:	Cirka 2 m
Infästningar:	-
Drev:	-
Metalldetaljer:	Ja
Datering:	1900-tal
Typ av skepp:	Troligen av salongsbåts typ
Last:	-
Ursprung:	-
Sonarbild:	
Position SWEREF 99 TM	6577841/682879
Djup	17 m

Fig. 8. Sonarbild av "salongsbåten".

Vid norra landfästet påträffades ett kulturlager med inslag av keramik och handslaget stortegel. Två handslagna grovt magrade tegelstenar med måtten: 14×29×6,8 samt en sten med måtten 15,5×30×8 togs upp, dokumenterades och återdeponerades. Troligen var dessa av äldre typ.

Även ett modernare handslaget tegel med måtten: 13,8×27×7,2 påträffades. De två första tegelstenarna som beskrevs ovan kan troligen kopplas till den senmedeltida tegelugnen som legat på Duvnäsudde. Beskrivningar av kulturlager och borrhprov ses i tabell nedan.

Provgrop/borrhprov	N	E	Beskrivning
Provgrop vid ledning	6578030	682819	Djup i provgrop 0,5 meter <ul style="list-style-type: none"> 0–20 cm: Mörkgrå flyktigt sediment/lera, blandat med småsten, tegelfragment, keramik från 17–1800-tal men även modernare artefakter. 20–50cm: Fastare ljusgrå lera med inslag av grus och tegelfragment. Ytligt liggande tegel och keramik, fajans från slutet av 1700-talet. Selzerkrus från 1800-tal (Mikael Johansson, Stockholms Stadsmuseum).
Borrhprov, V om ledning	6578027	682784	Djup borrhprov 1 m <ul style="list-style-type: none"> 0–30 cm: Mörkgrå flyktigt sediment/lera, blandat med småsten 30–50 cm: Fastare ljusgrå lera med inslag av grus 50–100 cm: Ljus lera som övergick i glaciallera Inga daterbara artefakter.
Borrhprov, Ö om ledning	6578020	682832	Djup borrhprov 1 m <ul style="list-style-type: none"> 0–30 cm: Mörkgrå flyktigt sediment/lera, blandat med småsten 30–50 cm: Fastare ljusgrå lera med inslag av grus 50–100 cm: Ljus lera som övergick i glaciallera Inga daterbara artefakter.

Positioner och beskrivningar för provgrop och borrhprover. SWEREF 99TM

Övriga sonarindikationer

Sonarkarteringen visade på en indikation (ID1) som bedömdes vara en sten- eller ballasthögd. På grund av den mäktiga sedimentationen samt obefintliga sikten kunde objektet inte undersökas rättvist vid dykbesiktningen. Övriga sonarindikationer (ID3, 4 och 6) utgjordes av naturliga formationer (bilaga 1).

Fyndhantering

Vid norra landfästet påträffades tegelstenar och tegelfragment. Dessutom påträffades två fragment av 1700-talskeramik (fajans bland annat) i provgropen/sedimentprovet. Allt återdeponerades på fyndplatsen efter dokumentation.

Sedimentprover och kulturlager

Tre sedimentprover togs på begäran av exploatören vid det norra fästet på 2,4 och 6 meters djup. Dessa togs för miljökontrollsyfte (fig. 9).

Positionerna på sedimentationsproverna presenteras i tabellen nedan.

Sedimentprov djup	N	E
2 m	6578024	682811
4 m	6578007	682808
6 m	6577977	682803

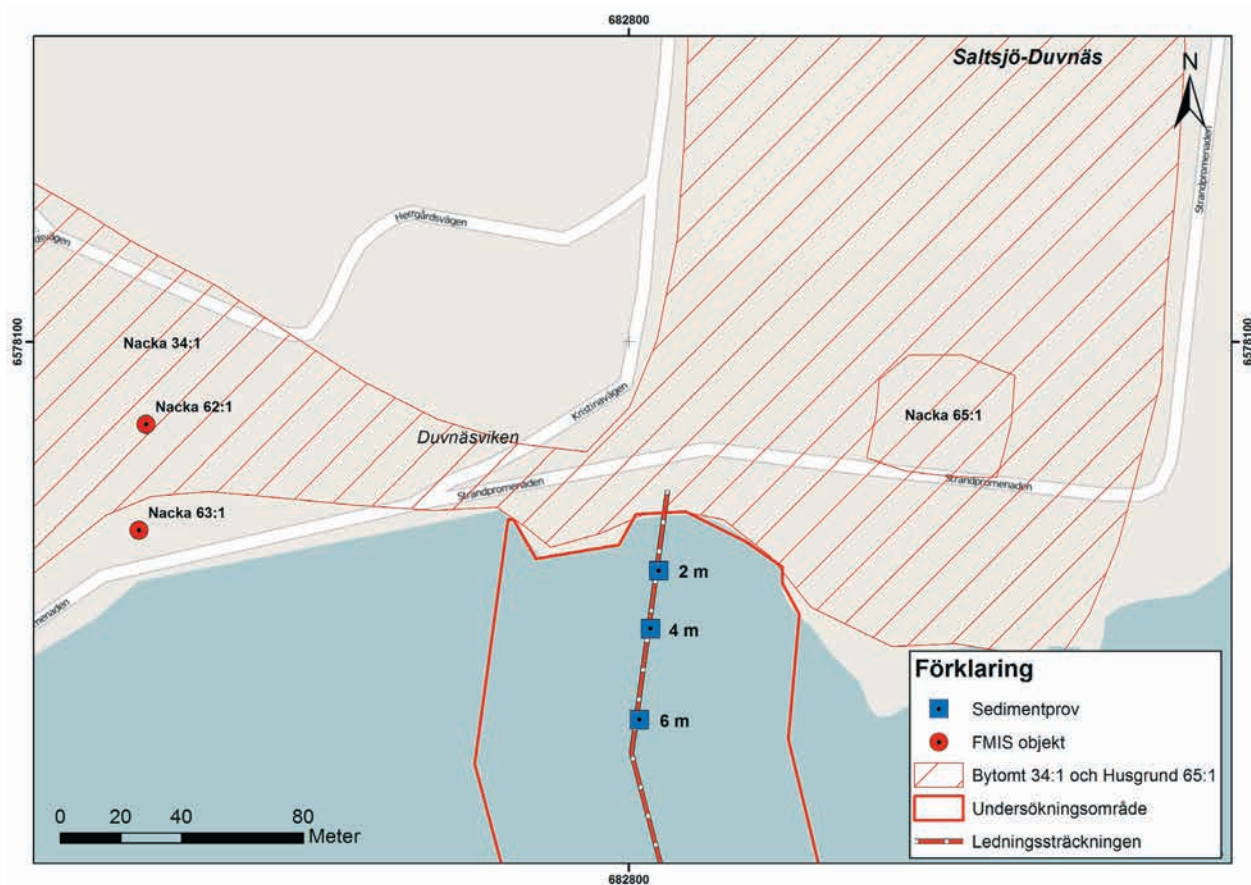

Fig. 9. Översiktskarta över norra delen av utredningsområdet med platserna för sedimentprover för miljöanalys. Kartmaterial: ESRI, ArcGis Online. Bearbetad av Mikael Fredholm, Sjöhistoriska museet. SWEREF 99 TM. Skala 1:2500.

Diskussion

I utredningsområdet påträffades inga lämningar som motsvarar fast fornlämning enligt 2 kapitlet 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m. Närheten till den historiska bytomten och tegelugnen (Nacka 65:1 och 34:1) vid norra landfästet gör dock att man bör vara observant på eventuella fynd som kan framkomma vid eventuell nedspolning av kabeln.

Sjöhistoriska museet föreslår att sjökabeln bör nedläggas med hänsyn till indikation: ett, två och

fem (se fig. 3). Ett avstånd på 15 meter bör hållas. Påträffas lämningar som kan antas utgöra fast fornlämning enligt 2 kap. § 10 Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m. skall arbetet avbrytas och länsstyrelsen kontaktas.

Avsnittet från SVT:s Hjärnkotoret sändes den 5 november och resulterade i 230 000 tittare. Detta visade sig bli ett av Hjärnkotorets högsta tittarsiffror.

Referenser

Litteratur

- Ahlberg, G. 1964. Vågar och krogar i gammal tid, ur: Nackaboken.
Hansson, J. 2004. Salviksgropen – Birkas hamn? C-uppsats i arkeologi. Södertörns högskola.
Hansson, J. 2001. Hamn och vrak vid Tollare. Särskild arkeologisk utredning. Stockholm. Sjöhistoriska, 2011:5.
Sobéus, U. 1997. 300 år av försvarsansträngningar, Baggensstaket/Fällström, Hörningsholm/Södertäljeinloppen. Militärhistoriska Förlaget. Ale Tryckteam AB, Bohus.

Internet Källor

FMIS Riksantikvarieämbetet 2013-11-06, www.fornsok.se

Digitalt kartunderlag

ESRI, ArcGis Online.

Muntligt

Mikael Johansson, Stadsmuseet

Teknisk och administrativ information

Statens maritima museers Dnr: 5.3.1–2013-970
Statens maritima museers projektnummer: 2080176
Sjöhistoriska museets projektledare: Jim Hansson
Fältansvarig: Jim Hansson
Orsak till undersökningarna: Kabelnedläggning
Uppdragsgivare: Duvnäs Fastighets AB c/o Imprestor Fastighets AB
Undersökningstyp: Arkeologisk förstudie
Undersökningstid: 14–16 november 2013
Plats: Sägtorp–Duvnäs udde
Kommun: Nacka
Län: Stockholm
Landskap: Södermanland
Socken: Nacka
Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Koordinater för utredningens sydvästra hörn:
N/E 6577718/ 682783 SWEREF 99TM
Kartblad: 65G 7iN
Dokumentationshandlingar: Rapporten förvaras på Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm och övriga handlingar på Sjöhistoriska museets arkiv i Stockholm.
Fynd: har återförts till fyndplatsen
Vattendjup: 0–18 m

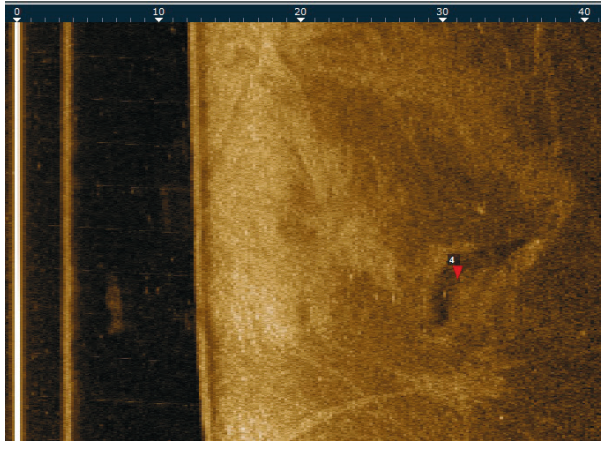
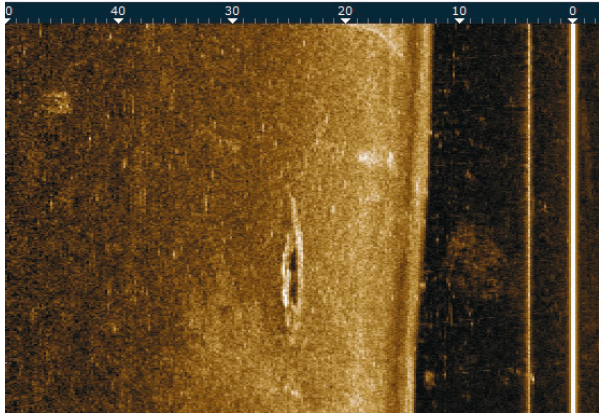
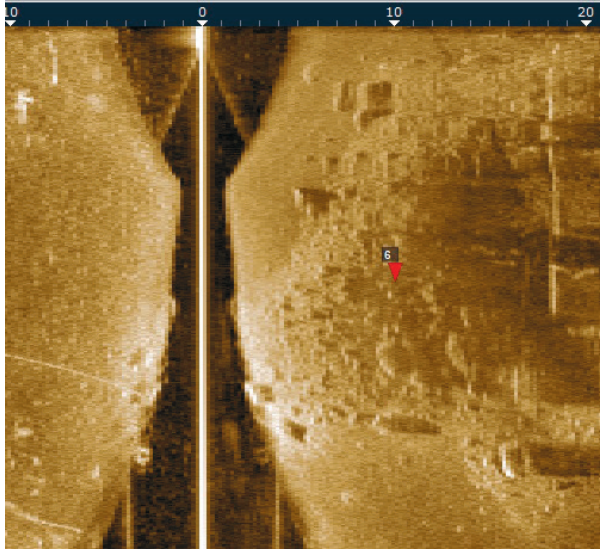
Förteckning över deltagarna, SMM

Personal i fält
Jim Hansson
Mikael Fredholm
Trevor Draeseke

Bilaga

Sonarbilder

Indikation	Bild	N	E	Beskrivning
1		6577960	682767	Möjlig sten/ ballasthög. Cirka 5×5 m.
2		6577914	682773	Segeleka. Cirka 6×2 m
3		6577884	682843	Fördjupning i botten.

Indikation	Bild	N	E	Beskrivning
4		6577858	682854	Fördjupning i botten.
5		6577843	682881	Salongsbåt. Cirka 10x2 m.
6		6577774	682827	Naturligt sten- röse

Sjökabel mellan Sågtorp och Duvnäsudde

Sjöhistoriska museet som är en del av Statens maritima museer, har i oktober 2013 utfört en arkeologisk förstudie av vattenområdet mellan Sågtorp och Duvnäsudde, Nacka kommun, Stockholms län. Anledningen var att Duvnäs Fastighets AB/ Imprestor Fastighets AB planerar att lägga ned en sjökabel i det berörda vattenområdet. Förstudien syftade till att avgöra om fasta fornlämningar skulle kunna beröras av den planerade exploateringen.

I utredningsområdet påträffades inga lämningar som motsvarar fast fornlämning enligt 2 kap 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m.

I utredningsområdet påträffades sammanlagt två fartygslämningar, ett kulturlager och en trolig ballasthög. Kulturlagret och fartygslämningarna bedöms motsvara övrig kulturhistorisk lämning enligt 2 kap 1 § Lag (1988:950) om kulturmiljölagen m.m.

The Maritime Museum, which is part of the National Maritime Museums, has in October 2013 conducted an archaeological preliminary study of the water area between Sågtorp and Duvnäs Udde, Nacka Municipality in Stockholm County. The reason was that Duvnäs AB/ Imprestor AB plans to close down an undersea cable in the affected water area. The pilot study aimed to determine whether archaeological sites could be affected by the planned development. The study area revealed no remnants corresponding to ancient monuments under Chapter 2, § 1 Act (1988:950) concerning cultural teams, etc. In the study area a total of two vessel remains were found, a cultural layer and a likely ballast pile. The cultural layer and the vessel remnants deemed equivalent to other cultural relics under Chapter 2, § 1 Act (1988:950) concerning cultural teams, etc.

SJÖHISTORISKA

Box 27131

102 52 Stockholm

Tfn: 08-519 549 00

www.sjohistoriska.se

ISSN 1654-4927